

TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA GEOMETRIK SHAKLLARNI NATURADAN
TASVIRLASH BO'YICHA METODIK TAVSIYALAR

Adxamova Oltinoy Rafiqjon qizi

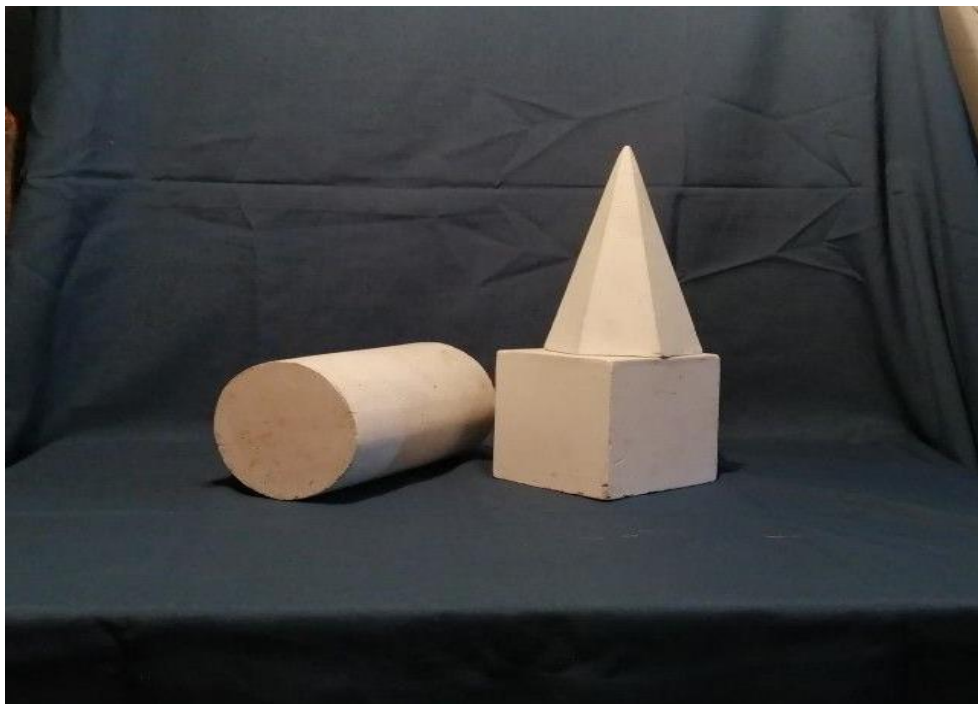
*Andijon davlat Pedagogika instituti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi"
yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya: Mazkur maqola tasviriy san'at amaliy mashg'ulotlari jarayonida geometrik shakllarni naturadan tasvirlash uchun kerak bo'ladigan eng asosiy va zaruriy bilim va ko'nikmalarni keng bayon etib, ushbu jarayonda yo'l qo'yiladigan xatolarni muhokama qiladi va metodik tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Tasviriy san'at, natyurmort, jism, hajm, fazo, ko'nikma, o'lcham, rassom, ijod, geometrik shakl, perspektiva, qonun-qoida, tasvir.

Tasviriy san'at, o'quvchilarda borliqni haqqoniy obrazlarda tasvirlashni mukammal o'zlashtirish, yosh rassomlarni tayyorlashdagi dastlabki qadam hisoblanadi. Qog'oz yuzasida jismlarning asl shaklini yuksak mahorat bilan, hamda to'g'ri tasvirlash uchun, tasviriy malakani mukammal egallash va uni amaliyotda qo'llash — naturaga, shuningdek, xotira va tasavvurga asoslanib rasm chizishni o'rganish zarur. Albatta, bunday ijodiy topshiriqlarni bajarish uchun inson rassomlik qobiliyatiga ega bolishi va o'z ustida uzluksiz va betinim ishlay olishi muhimdir. Tasviriy san'atning asosiy vazifasi yoshlarda tasvirlash mahorat qirralarini o'rganish natijasida yuzaga kelgan bilim va malakalarni shakllantirishni o'z ichiga oladi. U o'quvchidan tasvirlash qonun-qoidalarini bilishni va ulardan to'g'ri foydalana olishni ko'zda tutadi. Rasm chizishga o'rgatish bu bir-biri bilan o'zaro bog'liq bolgan quyidagi vazifalarni hal etish bilan bog'liqdir: narsani o'ziga qarab anglash, kuzatish, jismlarni o'zaro solishtirish, jismlarning shakli, rangi, materiallik xususiyati bo'yicha farqlash va boshqalar. Rasm chizish mashg'ulotlari e'tiborli bo'lishga, fikrlashga va jismlarning shaklini aniq tahlil qilishga o'rgatishi lozim.

Tekislikda uch o'lchamli jism yoki jismlar guruhini tasvirlash jarayonida, ularni qismlarga ajratib, alohida chizish mumkin emas. Ushbu usul malakasiz, yosh rassomga xos. Bunday qoida bo'yicha ishlansa, tasvirdagi jism alohida turli masshtabdagi qismlardan iborat bo'lib qoladi va ular bir-birlari bilan hech qachon bog'lanmaydi. Natijada tasvir naturaga o'xshamaydi. Rasm chizish ketma-ketligiga rioya etilmagan hollarda rassomning e'tibori bir joyga jamlanmaydi, maqsadga intilish hissi sustlashadi va passiv, ko'chirish holatiga o'tib qoladi. Shuning uchun bexato rasm chizish uchun asosiy metodik qoidalarga rioya etish kerak. Naturadan rasm chizish uchun obyektlar ketma-ketligi to'g'ri tanlanishi (oddiydan murakkabga o'tish tamoyilidan foydalanib), hamda o'quv maqsadiga javob berishi lozim. Shuningdek, rasm chizishni oddiy shakl va jismlardan, osondan qiyinga o'tib borish tartibida boshlash kerak.

Oliy o'quv yurtlarining yakuniy maqsadi oddiy natyurmortlarini tasvirlashdan boshlab to — inson tanasining turli holatdagi ko'rinishini awalo naturadan, so'ngra esa xotira va tasawurdan chiza olish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan. Rasm chizish mashg'ulotlari tizimida alohida geometrik shakllar tasvirini chizish muhim o'rin tutadi. Kurs boshlanishida o'quv-ko'rgazma quroli sifatida oq gips shakllardan foydalaniladi. To'g'ri geometrik shakllarni (kub, prizma, piramida, silindr, shar va boshqalami) chizish mashqlarida yosh rassom naturani idrok etish qonun-qoidalarini tezroq o'zlashtiradi, rasmning perspektiv qonun-qoidalarini to'liq egallaydi, hamda perspektiv qisqarishlar va nisbatlarni (ham naturani, ham rasmni kuzatganda) aniqlashda ko'z bilan chamalash qobiliyatini rivojlantiradi. Oddiy geometrik shakllarni chizish yanada murakkabroq tabiiy jism tasvirini chizishda zarur bo'ladigan bilim va malakani egallashda muhim bo'lib hisoblanadi. Shunday geometrik shakllarni turli ko'rinishda chiza olish, qiyinroq shakllar tasvirini chizish imkonini beradi.

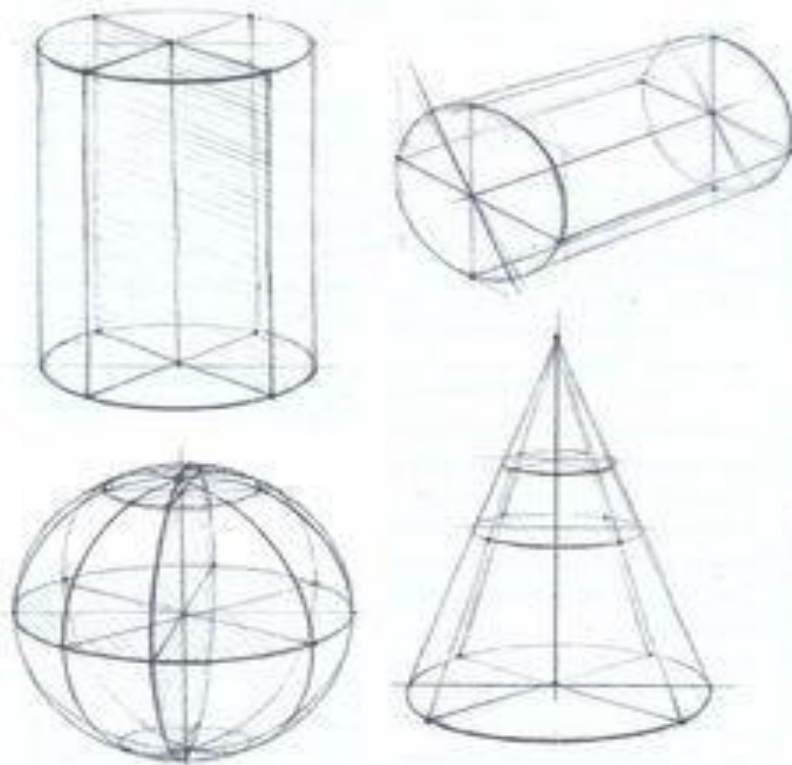
O'quv rasmini chizishdan asosiy maqsad jismning perspektiv ko'rinishini yassi yuzada hajmli qilib ifodalashdir. Shuning uchun o'quv topshirig'ini bajarishdan oldin, pedagog yosh rassomlarga jismning perspektiv tasviri qoidasini tushuntiradi. Chiziqli perspektiva qoidalari istalgan hajmli shaklni turli rakurs yoki qisqarishda ifodalash imkonini beradi. Bu qoidalar quyidagilardan iborat:

1. Jism kuzatuvchidan qanchalik uzoqlashsa, u shunchalik kichik bo'lib ko'rinadi.
2. Naturaning tasvir parallel chiziqlari shartli ufq chizig'idagi ma'lum bir nuqtada birlashadi.
3. Rasm chizuvchi uchun ufq chizig'i uning ko'z nuri darajasida joylashadi. Siljimaydigan jismni biror holatda (o'tirib, turib stulda yoki past o'indiqa da olirib) chizganda, ufq chizig'i ko'tariladi yoki pasayadi.

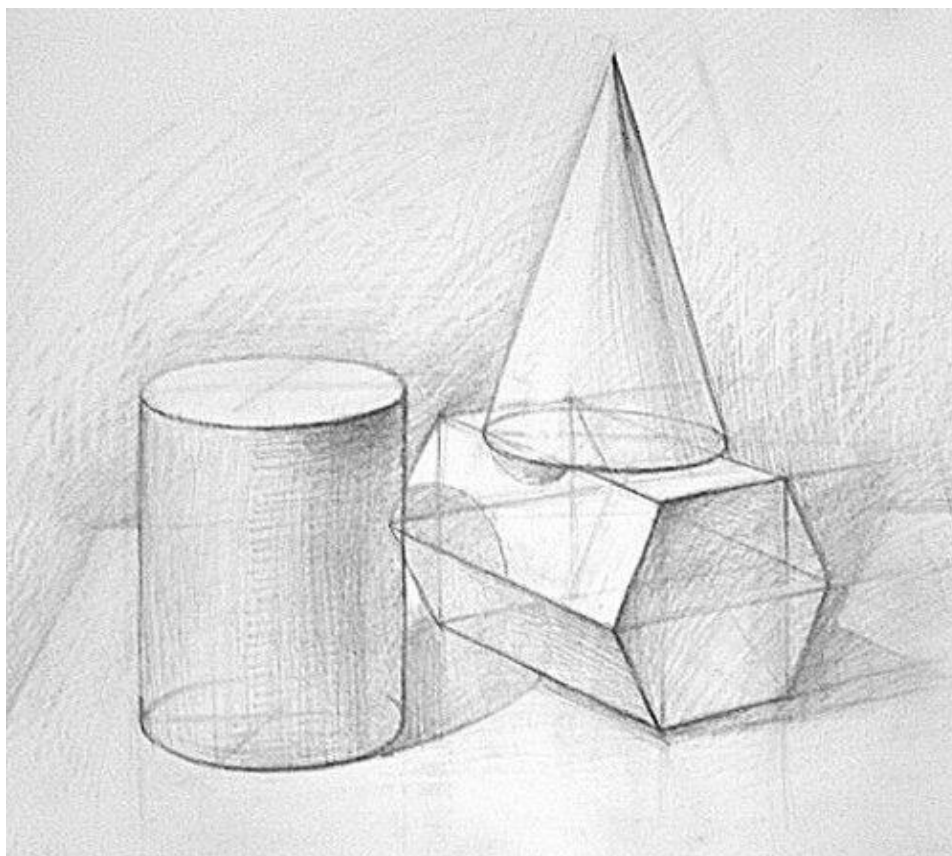
4. Ufq chizig'idan pastda joylashgan gorizontol chiziqlar olislashgani sari ufq chizig'i tomon ko'tarilib boruvchi, yuqorida joylashganlari esa pasayib boruvchi bo'lib ko'rinadi.

5. Vertikal chiziqlar va rasm yuzasi bilan parallel chiziqlar (qog'ozning vertikal va gorizontol chekkalariga mos kelsa) tasvirlash chog'ida yo'nalishini o'zgartirmaydi. 6. Ufq chizig'i va birlashish chizig'i odatda tasvirlanayotgan qog'ozdan tashqarida joylashadi. Shuning uchun u chizilmaydi va faqatgina rasm chizish davomida bor deb tasavvur qilinadi.

7. Qirrali jismning yon qirradi qanchalik yaxshi ko'rinsa, uning og'ish burchagi shunchalik kichik bo'ladi va aksincha, perspektiv tasvirda qirra qanchalik qisqargan bo'lib ko'rinsa, uzoqlashayotgan qirraning og'ish burchagi shunchalik katta bo'ladi.

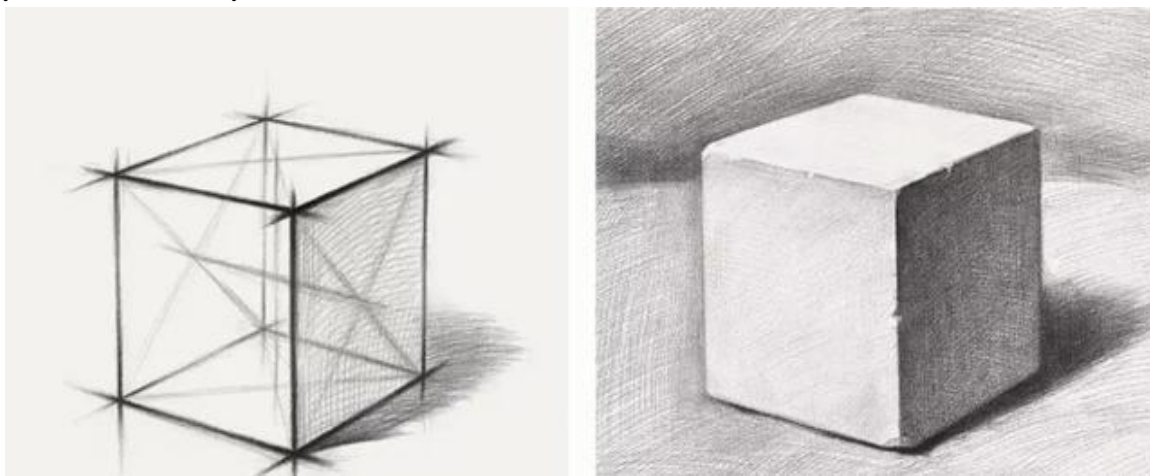

O'quvchi rasmni qalam yordamida ishlash qoidalarini mukammal bilishi lozim. Masalan, jismning oldi tarafi tasvirini chizish uchun qalam qattiqroq bosiladi; ikkinchi darajali jismlar alohida ajralib turmaydi, shuning uchun ular nisbatan yumshoqroq bosimda ishlanishi kerak; uchinchi darajali jismlarni tasvirlash uchun engil shtrix va chiziqlardan foydalaniladi. Agar o'quvchi ushbu qoidalarini hisobga olmay, barcha chiziqdami bir xil qalinlikda chizsa, jismning kenglikdagi tasviri haqqoniy hosil bo'lmaydi. Barcha sozandalarda bo'lgani kabi, rassomlarda qo'l bilan harakat qilish mahoratini shakllantirish muhim hisoblanadi. Dastlabki mashg'ulotlar uzun chiziqlarni qo'lni uzmasdan chizish bo'yicha o'tkazilishi kerak. Agar chiziq egri, notekis chiqsa, kerakli talabga javob beruvchi chiziq hosil bo'lgunicha qayta-qayta chizish tavsiya etiladi. Qisqa yoki nuqtali chiziqlar bilan ishlash mumkin emas.

Mashg'ulotlar davomida egallagan bilim va malaka uy vazifalarining bajarilishi davomida mustahkamlanadi. Chunki, uy vazifalari auditoriyadagi mashg'ulotlarning davomidir. Uyda ishlash rassomda mustaqil fikrlash, shaxsiy qarorlarni qabul qilish imkonini beradi. O'quvchi mustaqil ish olib borishi davomida ijodiy qobiliyatlarini shakllantiradi. Uy vazifalarini tekshirish chogida pedagog namunali rasmlarni namoyish etadi. Jismning hajmli tasvirini chiza turib, avvalo uning konstruksiyasini o'rganish va rasmning perspektiv tuzilishini tahlil etish kerak. Chizish davomida rassom ikki o'lchamli tekis yuzani emas, balki kenglikni ko'rish va undagi jismlar joylashuvi va olchamini perspektiva qoidalari asosida tasvirlay olishi muhimdir. Ish jarayonida jismlar haqidagi bilimimiz va ularning ko'inishini yodda tutishimiz kerak. Ma'lumki, jismning hajmini bir tomondan ko'rish mumkin emas. Faqatgina jismning har bir qismini atrofdan ko'rib chiqib jismning xaqiqiy shaklini bilish mumkin. Jismlarning kenglikdagi ko'inishini tasavur eta olish va anglash mahoratining natijasi, qo'yilgan jismning haqqoniy tarzda tasvirianishi bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun jismlarning bizga ko'rinib turgan chegaralari va konturlari yordamida jismga yorug'lik tushishi va hosil bo'ladigan soyani hisobga olib jismning sirtqi tarafi to'g'risida tasavurga ega bo'lamiz. Ko'rib anglashning ushbu xususiyatlari realistik tasviriy san'atning qonun-qoidalari belgilab beradi. O'z navbatida, realistik tasvarda shunday xususiyatlar bo'lishi lozimki, ular jismning shakliga, tusiga qarab tasvirni to'g'ri tasavvur etish yoki tushunish imkonini berishi kerak. Yoshlarni tasviriy san'atga o'rgatish jismlarni kenglikda kuzata bilishni o'rgatish dan boshlanadi. Buning asosiy sababi, jismlarni to'g'ri tasvirlay olishdir. Realistik tasviriy san'atda insonni o'rab turuvchi shakl va

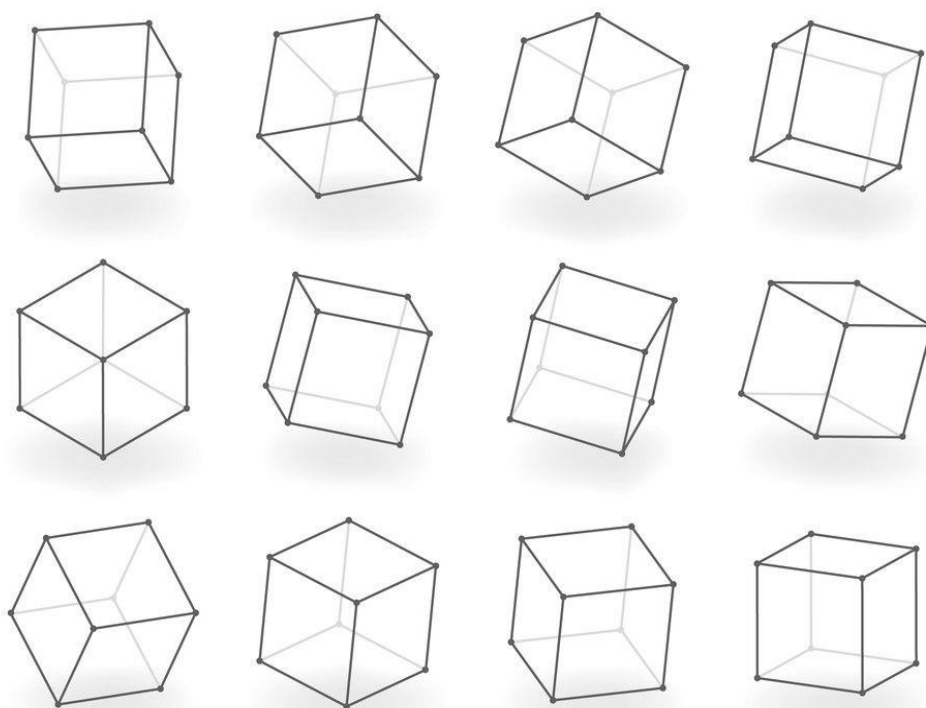
jismlar tabiatda qanday mavjud bo'lib, ularni insonning ko'zi qanday qabul qilsa, shunday tasvirlanadi. Buning uchun o'quvchi ko'rib idrok etishning ba'zi xususiyatlarini egallashi, shaklni qog'oz yuzasida to'la hajmli etib uch o'lchamli tarzda ya'ni bo'yi,eni, balandligini tasvirlash qoidalari va usullarini bilishini talab etadi. Tasviriy san'atning barcha turlari va janrlarida bo'lgani kabi, qalamtasvirga o'rgatish jarayoni ham mashg'ulotlarning oddiydan — murakkabga tartibda amalga oshirilishini ko'zda tutadi. Bunda agar oldingi mashg'ulot o'quvchi tomonidan etarli o'zlashtirilmagan bo'lsa, keyingi, yanada murakkabroq vazifalarni tushunish qiyin kechadi. Buning uchun yosh rassom taviriy san'atdagi mavjud qonun qoidalarga to'la rioya qilishini talab etadi. Eng muhimi ushbu qoidalar yoshlarni tasviriy san'at sohasida tarbiyalashda ahamiyati katta.

Tasvirlash uchun buyum qanday sodda yoki murakkab bo'lishidan qat'iy nazar u konstruktiv tuzilishga ega. Konstruktsiya so'zi - tuzilish (qurilish) ma'nosini anglatib, rassom buyumni tasvirlashda ushbu qonunga amal qilishi shart. Buyumni haqqoniy qilib tasvirlash uchun uning tuzilishini chiziqli konstruktiv tuzilishiga e'tibor berish maqsadga muvofiq. Chiziqli konstruktiv ko'rish har qanday vazifani tasvirlashda amalga oshiriladi. Buyumning konstruktiv tuzilishini uning asosiy qismlaridan, hamda yordamchi chiziqlar o'tkazish yo'li bilan amalga oshiriladi. Chiziqli konstruktiv tuzilish orqali buyumni to'g'ri tasvirlashda perspektiv qonun-qoidalarga to'liq amal qilishni taqozo etadi. Demak, chiziqli konstruktiv qurish buyumning chekka qirralarini kontur chiziqlar bilan engil tasvirlab, bizga ko'rinar-ko'rinmas tomonlarini ham asosli tarzda ko'rsatishni taqozo etadi. Buyumlar o'z hajmiga ega bo'lishdan tashqari nisbatlarda ham, balandligi va eniga egadir. Bu esa buyumlarning nisbati deyiladi.

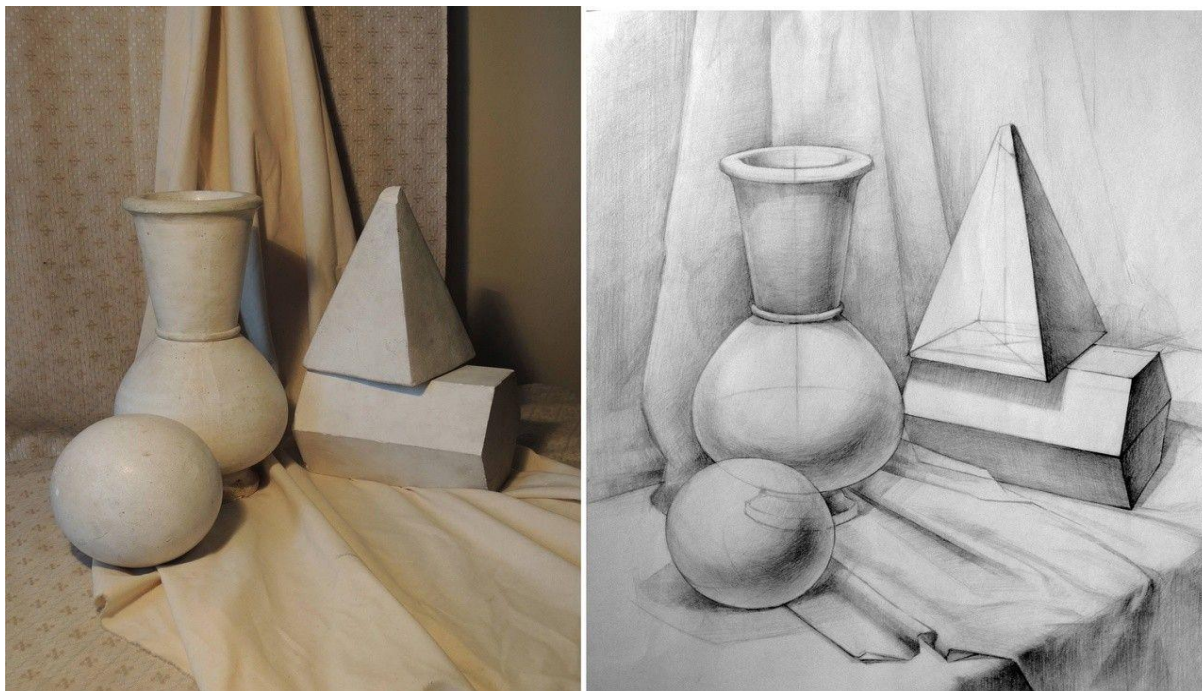
Bir necha buyumlardan tashkil etilgan qo'yilma o'z nisbatlaridan tashqari o'zaro ham katta-kichikligiga qarab nisbatlari mavjud. Realistik tasvirlashda buyumlar nisbatini to'g'ri aniqlash katta ahamiyat kasb etadi. Buyum nisbatlarini to'g'ri aniqlash va tasvirlash quyidagi usulda amalga oshiriladi. Masalan, gips naqsh rozetkasini olaylik. Rozetkaning balandligini eniga nisbatan kattaligini aniqlash uchun qo'lga qalamni ushlab uzatgan holda rozetkaning kichik tomoni-enining o'lchamini qalamda bosh barmoq bilan belgilab rozetka balandligiga qo'yib taqqoslaymiz. So'ngra ushbu topilgan

nisbatni qog‘ozda belgilaymiz. Shu usulda bir guruh buyumlardan tashkil etilgan natyurmort yoki boshqalarni o‘zining hamda o‘zaro nisbatlarini to‘g‘ri tasvirlash mumkin.

KUBNI TURLI XIL KO‘RINISHLARDA ICHKI HOLATI BILAN TASVIRLASH

Har bir buyum o‘zining hajmiga ega. Uning hajmi qirralari, balandligi, bo‘yi va enining mavjudligi bilan belgilanadi. Agar buyumning hajmi to‘g‘ri to‘rtburchaklardan iborat boisa, uning hajmi ham tekis yuzadan iboratdir. Egri chiziqlardan tashkil topgan buyumlar (shar, konus, silindr va boshqalar) tekis yuzalilarga nisbatan ancha hajmdor hisoblanadi. Yuqorida sanab o‘tilgan shakllar kontur chiziqlar vositasida amalga oshiriladi. Kontur chizig‘ining buyum shaklini namoyon etishda ahamiyati benihoyat katta. Buyumning tuzilishi, harakati, nisbatlari, uning qanday materialdan tuzilganligini va boshqalarni tasviriy ifodalashda rassom kontur chiziqlardan foydalanadi. Buyumning shakllari to‘g‘ri to‘rtburchaklardan iborat bo‘lsa (kub, piramida, prizma va boshqalar), uning hajmlarini bajarish to‘g‘ri chiziqlar vositasida amalga oshiriladi. Sferik shakllarning hajmlari va konturlari egri chiziqlardan iborat bo‘lsa, hajmlilik ellips, aylana ham da yarimdoira shakllar orqali amalga oshiriladi.

Buyumni hajmdor tarzda tasvirlash, uning qanday shaklga ega ekanligiga va uni to'g'ri tuslash orqali bajariladi. Qirrali buyumlarda, masalan, kub hajmini to'g'ri tasvirlashda ko'pincha o'quvchilar xatolikka yo'l qo'yadilar. Kubning hajmini yorug' soyalar vositasida bajarish jarayonida uni yanada yorqinroq aks ettirish uchun uning qirralarini kontur chiziq bilan alohida bo'rttirib ko'rsatadilar. Bu esa mutlaqo noto'g'ri. Tabiatda esa qirrali buyumlar yuzalarining birbiridan tus jihatidan och va to'qligi bilan belgilanadi. Faqat (kub yoki boshqa qirrali buyumlarda) soya qismidagi qirrasini yorug' qismidagi yuzaga yaqinroq yerida tus jihatdan kuchliroq ekanligi bilan xarakterlidir. Dumaloq shaklli buyumlarni hajmlarini ellips, aylana chiziqlar orqali bajariladi. Shuni ta'kidlash kerakki, dumaloq hajmga ega buyumlarning ekvator qismi tus jihatdan boshqa yerlariga nisbatan kuchliroqdir. Qirrali buyumlarda bo'lgani kabi sharsimon buyumlarni tasvirlashda ham uning chetlari quyuc kontur chiziq bilan emas, balki yorug' va soyalar bilan amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. S.Abdirasilov.Tasviriy san'at o'qitish metodikasi.Toshkent-2012.
2. D.Pulatov.Tasviriy san'at tarixi.(Qadimgi dunyo san'ati).Namangan-2018.
3. R.Xasanov.Maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi."Fan" nashriyoti-2004.
4. B.Oripov. Tasviriy san'atni o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyalasi, didaktikasi va metodikasi."Ilm-ziyo" nashriyoti.Toshkent-2013.
5. Abdullayev N. San'at tarixi.1-tom. -T.: O'qituvchi, 1986.
- 6.B.Oripov.Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi.(Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma 2-nashri)."Ilm-ziyo" Toshkent-2012.
- 7.R.Hasanov.Narsaning o'ziga qarab rasm chizish.1986-yil Toshkent.

8.B.Boymetov."Qalam tasvir"o'quv qo'llanma."ILM-ZIYO" nashriyoti. 2017-yil Toshkent.

9.X.Muratov."Qalam tasvir" o'quv qo'llanma."Ijod-print" nashriyoti.2020-yil.Toshkent.

10.U.Mamatov.O'zbekiston madaniyatida tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlari."Mumtoz so'z" nashriyoti.2018-yil.Toshkent.